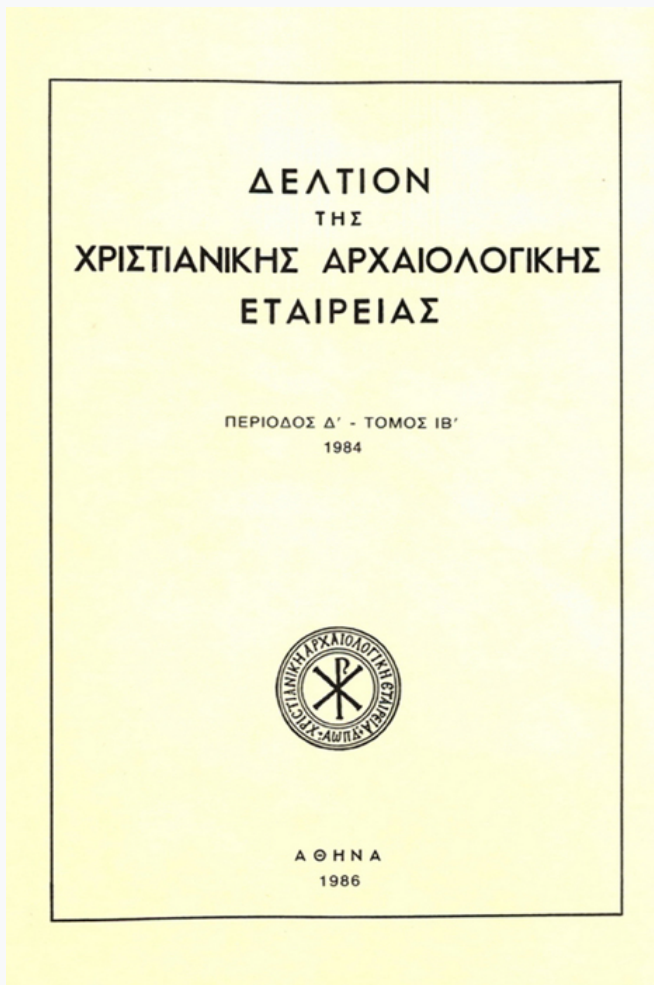

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 12 (1986)

Δελτίον ΧΑΕ 12 (1984), Περίοδος Δ'. Στην εκατονταετηρίδα της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (1884-1984)

Υπογραφές ζωγράφων σε εικόνες της κεντρικής Νάξου

Γεώργιος ΜΑΣΤΟΡΟΠΟΥΛΟΣ

doi: [10.12681/dchae.963](https://doi.org/10.12681/dchae.963)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΣΤΟΡΟΠΟΥΛΟΣ Γ. (1986). Υπογραφές ζωγράφων σε εικόνες της κεντρικής Νάξου. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 12, 473-500. <https://doi.org/10.12681/dchae.963>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Υπογραφές ζωγράφων σε εικόνες της κεντρικής
Νάξου

Γεώργιος ΜΑΣΤΟΡΟΠΟΥΛΟΣ

Δελτίον ΧΑΕ 12 (1984), Περίοδος Δ'. Στην εκατονταετηρίδα
της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (1884-1984)•
Σελ. 473-500

ΑΘΗΝΑ 1986

ΥΠΟΓΡΑΦΕΣ ΖΩΓΡΑΦΩΝ ΣΕ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΝΑΞΟΥ

Τό θέρος τοῦ 1963 ἔγινε καταγραφή μερικῶν ναξιακῶν φορητῶν εἰκόνων¹, ἀπό τίς ὁποῖες τίς σημαντικότερες δημοσίευσε ὁ καθηγητής Ν. Δρανδάκης². Τό φθινόπωρο τοῦ 1976 διενεργήθηκε, μέ ἐντολή τῆς 1ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, ἔλεγχος τῶν καταγραμμένων αὐτῶν ἔργων, πού στή συνέχεια ἐξελίχθηκε σέ συστηματική καταγραφή καί φωτογράφιση ὄλων τῶν εἰκόνων τοῦ νησιοῦ³. Ἡ ἔρευνα αὐτή δυστυχῶς διακόπηκε γιά νά συνεχιστεῖ ὁμαλά σέ νησιά τῶν νοτιοδυτικῶν Κυκλάδων πού δέν ὑπάγονται ἐκκλησιαστικά στήν Ἱ. Μητρόπολη Παροναξίας.

Παρακάτω σημειώνονται τριάντα πέντε εἰκόνες τῶν περιοχῶν Σαγκριού, Δρυμαλίας (Τραγαίας) καί Ἀπειράνθου τῆς κεντρικῆς Νάξου, στίς ὁποῖες, ἐκτός ἀπό μιά-δύο ἐξαιρέσεις, ἔχει διασωθεῖ τό ὄνομα τοῦ ζωγράφου. Οἱ εἰκόνες αὐτές τοποθετοῦνται στήν ἐποχή τῆς «τουρκοκρατίας» καί κυρίως στό 18ο αἰ. Οἱ παλιότερες, τῶν μέσων καί τοῦ 6' μισοῦ τοῦ 17ου αἰ., ἀνήκουν σέ κρητικούς ζωγράφους, μερικοί ἀπό τούς ὁποίους (ὅπως γιά παράδειγμα ὁ Βίκτωρ) πέρασαν πιθανόν ἀπό τή Νάξο ὡς πρόσφυγες τοῦ βενετοτουρκικοῦ πολέμου. Μέχρι τήν ἐποχή αὐτή οἱ ναξιακές –καί γενικότερα οἱ κυκλαδικές– εἰκόνες παραγγέλλονταν στά φημισμένα κρητικά ἐργαστήρια⁴. Μόλις τό α' μισό τοῦ 18ου αἰ., μετά δηλαδή τήν καλλιτεχνική διάλυση τῆς Κρήτης, ἐμφανίζονται στό νησί καί ντόπιοι ζωγράφοι⁵ πού, ὅπως εἶναι

1. Σέ ὄλο τό νησί καταγράφηκαν 272 εἰκόνες (οἱ 89 στήν κεντρική Νάξο).

2. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, πίν. 501 β-512, σ. 423-430.

3. Στήν κεντρική Νάξο καταγράφηκαν τό 1976 413 εἰκόνες καί 131 ἀντικείμενα μέ ζωγραφική-εἰκονιστική διακόσμηση.

4. Οἱ σχέσεις τῆς (βενετοκρατούμενης) Νάξου μέ τήν Κρήτη ἦταν ἀρκετά στενές. Ἀπό τίς σημαντικότερες κρητικές εἰκόνες ξεχωρίζουν δύο τοῦ Ἀγγέλου (α' μισό 15ου αἰ.) πού βρίσκονται στόν Προφήτη Ἡλία Χώρας (δ.π., πίν. 511, σ. 428). Χρ. Μπαλτογιάννη, Εἰκόνες μέ σκηνές ἀπό τό βίο τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τ. ΙΑ', (1983), σ. 85). Ὅπως πληροφοροῦμαστε ἀπό ἕνα συμφωνητικό τοῦ 1481 ὁ Χανιώτης μαθητής τοῦ Ἰωάννου Ἀκοτάντου Ἀντώνιος Παπαδόπουλος ἐτοιμάζεται νά ταξιδέψει γιά δουλειά στή Νάξο (M. Cattapan, Nuovi elenchi e documenti dei pittori in Creta dal 1300 al 1500, Θησαυρίσματα 9 (1972) σ. 231). Σχετικά μέ τίς κρητικές εἰκόνες τῶν Κυκλάδων γράφει τό 1698 τά ἐξῆς ὁ μουσόνάριος P. Sauger πού ἔζησε ἀρκετά χρόνια στή Νάξο: «Περί δέ τῆς ζωγραφικῆς, λυπεῖται τις δλέπων τήν φιλοκαλίαν των (τῶν Ὀρθοδόξων Αἰγαιοπελαγιτῶν καί μάλιστα τῶν Ναξίων) ἡ ἔλεινοτέρα ρυπαρογραφία θεωρεῖται παρ' αὐτοῖς θαυμασία, τοῦτο δέ διότι οὐδεῖς δύναται νά ζωγραφίσῃ κάλλιον. Οἱ Κρητες ζωγράφοι φημίζονται, αἱ εἰκόνες των ὁμως εἰσὶν ἔλειναι». (P. Sauger, Ἡ παρούσα κατάστασις τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, 1698, μετάφρ. Ἀλ. Καράλη, Σύρος 1879, σ. 15).

5. Ντόπιοι ζωγράφοι ἐμφανίζονται αὐτή τήν ἐποχή καί σέ ἄλλα νησιά τῶν Κυκλάδων (βλ. Φ. Πιομπίνος, Ἑλληνες ἀγιογράφοι μέχρι τό 1821 (6' ἐκδ.), Ἀθήνα 1984, σ. 450-451). Τό φαινόμενο εἶναι γενικότερο (Μ. Χατζηδάκης, Πνευματικός βίος καί πολιτισμός 1669-1821.

φυσικό, στηρίζονται στά διδάγματα καί τήν πείρα τῆς κρητικῆς τέχνης, ἄμεσα προσιτῆς μέσω τῶν πολλῶν καί λαμπρῶν εἰκόνων πού ὑπῆρχαν ἤδη σέ πολλούς ναούς, κυρίως τῆς Χώρας⁶. Δέν ἔχει πάντως διερευνηθεῖ ἡ ἀφετηρία τῆς ἐπίδοσής τους στήν εἰκονογραφία, ἀφοῦ δέν ἀναφέρεται μόνιμη ἐγκατάσταση καί δραστηριότητα στή Νάξο κρητικῶν ἀγιογράφων ὅπως, γιά παράδειγμα, στίς δυτικές Κυκλάδες (Μῆλος), ὅπου στά μέσα τοῦ 17ου αἰ. δημιούργησε ἀξιόλογο ἐργαστήριο ὁ Ἐμμανουήλ Σκορδίλης. Σέ μιᾶ ἐποχή πού ἡ διασπορά τοῦ καλλιτεχνικοῦ δυναμικοῦ τῆς κρητικῆς σχολῆς ἔχει πιά ἀναπόφευκτα ἐπιφέρει ραγδαία πτώση τοῦ ποιητικοῦ ἐπιπέδου, οἱ δυό-τρεῖς ναξιῶτες ἀγιογράφοι, ἀπομονωμένοι στό νησί τους, χωρίς δυνατότητα ἀνανέωσης, δουλεύουν εὐσυνείδητα γιά νά καλύψουν τίς τοπικές ἀνάγκες ἀκολουθώντας πιστά τίς παραδοσιακές φόρμες. Δέ θά φθάσουν ὁμως στήν ποιότητα τῶν κρητικῶν προτύπων οὔτε θά ξεπεράσουν τά ὅρια τοῦ νησιοῦ. Ἡ παραγωγή τους εἶναι σχετικά περιορισμένη. Ἀνάλογα πάντως μέ τό στενό περιβάλλον στό ὁποῖο κινοῦνται, πολλά ἔργα δέν εἶναι ἀνάξια λόγου γιά τήν ἐποχή τους. Γενικά διακρίνονται γιά τόν ἔντονα συντηρητικό χαρακτήρα χωρίς πάντως νά λείπουν τελείως (ἔμμεσες) δυτικές ἐπιδράσεις. Ἀργότερα, μέχρι καί τό β' μισό τοῦ 19ου αἰ., ἐμφανίζονται πάλι κρητικοί καλλιτέχνες, πού λίγο πολύ ἔχουν ἀκολουθήσει πιά ἄλλους δρόμους· ἐπαναλαμβάνουν βέβαια στερεότυπα τό βαρύνδουπο πατριδωνυμικό τους πού παλιότερα ἀποτελοῦσε ἐγγύηση, θά λέγαμε, γιά τήν ποιότητα ἐνός ἔργου.

Στή συνέχεια γίνεται μιᾶ σύντομη παρουσίαση ἐνυπόγραφων εἰκόνων πού χρονολογοῦνται μέχρι τό 1821, χωρίς ἐπέκταση σέ ἀναλυτικές συσχετίσεις μέ ἀνυπόγραφα ἔργα σέ μερικά ἀπό τά ὁποῖα θά μπορούσε ἀνεπιφύλακτα νά ταυτιστεῖ ὁ ζωγράφος. Τά περιγραφικά στοιχεῖα περιορίζονται βασικά στόν εἰκονογραφικό τύπο καί, κυρίως, στήν ὑπογραφή τοῦ καλλιτέχνη. Τά σχέδια τῶν ἐπιγραφῶν, ἐκτός ἐξαιρέσεων, προέρχονται ἀπό τίς σημειώσεις τῆς καταγραφῆς τοῦ 1976.

Οἱ περισσότερες ἀπό τίς εἰκόνες παρουσιάζονται ἐδῶ γιά πρώτη φορά, ἐνῶ ἀναφέρονται καλλιτέχνες γιά τούς ὁποίους οἱ γνώσεις μας εἶναι ἐλάχιστες.

⁶ Ἡ τέχνη, ἸστΕΕ ΙΑ', Ἀθήνα 1975, σ. 260). Ἀπό τή Νάξο πρέπει νά ἦταν καί οἱ ἀγιογράφοι: α) Ἀναστάσιος Σκαρέτζος, ἀρχές 18ου αἰ. (Πιομπίνος, ὁ.π., σ. 354), β) Γαβριήλ Ἱερομόναχος «Ναξιαῖος» πού ἐργάζεται τό α' μισό τοῦ 18ου αἰ. στήν πόλη, ξεκομμένος ἀπό τήν κρητική παράδοση (ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 15), γ) Φρατζέσκος Γαϊτάνος πού συναντᾶται τό β' μισό τοῦ 18ου αἰ. στή Χώρα Νάξου (Πιομπίνος, ὁ.π., σ. 70) καί τή Σμύρνη (Χατζηδάκης, ὁ.π., σ. 262).

6. Χαρακτηριστική –γιά παράδειγμα– εἶναι ἡ Θεοτόκος ἔνθρονη, Βρεφοκρατοῦσα, μέ τέσσερις προφήτες στίς γωνίες τοῦ θρόνου, τοῦ Ναξιῶτη ἀγιογράφου Νικολάου Ἰσπανοῦ τοῦ «Σκνεοφύλακος» (1731), στήν ὁποία ἐπαναλαμβάνεται πιστά τύπος γνωστός στή Νάξο (ΑΔ, ὁ.π., πίν. 508α καί ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, πίν. 498, σ. 482) ἀπό τό Βίκτορα.

Ἐαυτίστος

Σέ εἰκόνα τῆς Ψηλαφήσεως τοῦ Θωμᾶ⁷ (διαστ. 0,37×0,27 μ.), στή σειρά τοῦ δωδεκαόρου τοῦ τέμπλου τῆς μονῆς Σταυροῦ Σαγκρίου, διακρίνεται ἡ ἐπιγραφή:

1746

Φλορέντζου χεῖρ /
τοῦ Δρυμαλίας

1745 / [Φλορέντζου] χεῖρ /] τοῦ⁸ Δρυμαλίας.

Τό ὄνομα τοῦ ζωγράφου καλύπτεται ἀπό μεταγενέστερη τοπική ἐπιχρωμάτωση. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Πρωτονοτάριο Δρυμαλίας πού θά δοῦμε παρακάτω. Σύνθεση παραδοσιακή μέ ἀδρή ἐκτέλεση.

Ἐδημοσίευτη.

Βάλθης Γεώργιος

Κρητικός ζωγράφος πού ὑπογράφει δύο θωράκια στό τέμπλο τῆς κατεδαφισμένης σήμερα μονῆς Ταξιάρχη Σαγκρίου.

α) Χριστός «ἡ Ἄμπελος» (διαστ. 1,05×0,63 μ.). Οἱ ἀπόστολοι κάθονται στούς βλαστούς τῆς ἀμπέλου μοιρασμένοι σέ δύο ὁμάδες· γυρίζουν πρός τό Χριστό πού εἰκονίζεται μετωπικός στόν ἄξονα τῆς σύνθεσης.

Χεῖρ Γεωργίου Βάλθη κρητός ἁ.ῶ.δ'
Ἀιεξόδων Μιχαήλ σκουλουδάκη

Χε(ι)ρ Γεωργίου Βάλθη Κρητός ἁ.ῶ.δ (=1804) / Δι' ἐξόδων Μιχαήλ Σκουλουδάκη⁹.

Τό ὄνομα τοῦ δωρητῆ διαβάζεται καθαρότερα σέ ἄλλο θωράκιο τοῦ ἴδιου τέμπλου .

Ἐδημοσίευτη.

β) Μιχαήλ καί Γαβριήλ οἱ Ἀρχάγγελοι (διαστ. 1,05×0,85 μ.). Εἰκονίζονται ὀλόσωμοι, μετωπικοί. Δωρητής εἶναι πάλι ὁ Μιχ. Σκουλουδάκης. Τά γράμματα ἐδῶ εἶναι κεφαλαῖα.

7. Ὁ δεξιός ὄμιλος τῶν μαθητῶν συναντᾶται, μέ τήν ἴδια ἀκριδῶς σχεδίαση, σέ εἰκόνα τῆς Μεσοπεντηκοστῆς τοῦ Σκευοφύλακος Ἰσπανοῦ (1740), πού βρίσκεται στό ἴδιο δωδεκαόρου (βλ. σ..)

8. ... Ἀρχιμανδρίτου(;) Δρυμαλίας.

9. Τό ἐπώνυμο αὐτό συναντᾶται στή Νάξο τουλάχιστον ἀπό τό 17ο αἰ. (Β. Σφυρόερας, Γάμοι καί διαζύγια στή Νάξο τόν ΙΖ' καί ΙΗ' αἰ., Κυκλαδικά Α' (1956), τεύχ. ε', σ. 271).

ΒΑΛΒΗ ΚΡΗΤΟΣ Δ.Ω.Φ

Η ΠΙΧΑΗ ΞΥΛΟΔΑΨΗ

[Χείρ Γεωργίου] Βάλβη Κρητός α.ω.δ. (=1804) / [Δι' ἐξόδων] Μιχαήλ Σκουλουδάκη.

Ἄλλες εἰκόνες τοῦ Γ. Βάλβη βρίσκονται στό δεσποτικό θρόνο τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ Νάξου (1801)¹⁰, στό δημόθυρο τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας στήν «Ἐθριακή» Χώρας Νάξου (1809)¹¹, σέ ἐξωκλήσι στήν Ἁγία Νάξου¹², στή μονή Χρυσσοστόμου (1815)¹³, καθώς καί στήν οἰκία Λύδη στή Σίκινο (ἀδημοσίευτη).

Ἄδημοσίευτη.

Βίττωρ

Ὁ μέγας κρητικός ζωγράφος¹⁴ ὑπογράφει δύο ἀπό τά τρία ἔργα του, πού βρίσκονται στή σειρά τῶν δεσποτικῶν εἰκόνων τοῦ ναοῦ Ταξιάρχη Σαγκρίου (τέμπλο κατεδαφισμένης μονῆς).

α) Μιχαήλ Ἀρχιστράτηγος (διαστ. 0,94×0,69 μ.). Εἰκονίζεται ὡς ψυχοπομπός νά καταπατεῖ γυμνό νέο πού ξεψυχᾷ πεσμένος ἀνάσκελα στό ἔδαφος¹⁵. Μνημειῶδες παράστημα καί σοφά ζυγισμένες ἀντικινήσεις συνδυάζονται μέ πλαστική αἴσθηση καί χρωματικό πλοῦτο. Τά ἀναγεννησιακά στοιχεῖα εἶναι ἔντονα. Ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρει καί τό ὄνομα τοῦ κτίτορα τῆς μονῆς Ταξιάρχη.

10. Ν. Κεφαλληνιάδης, Ἁγιογράφοι στή Νάξο, 16ος-20ος αἰ. Ἀνάτυπο ἀπό τήν ἐφημ. Κυκλαδικόν Φῶς, Ἀθήνα 1980, σ. 11.

11. Κεφαλληνιάδης, ὁ.π.

12. Κεφαλληνιάδης, ὁ.π.

13. Πληροφορία κ. Χρ. Μπαλτογιάννη.

14. Γιά τό Βίττωρα βλ. κυρίως Ἄ. Ξυγγόπουλος, Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετά τήν Ἄλωσιν, Ἀθήνα 1957, σ. 209 κ.έ. Μ. Chatzidakis, Icônes de Saint-Georges des Grecs et de la collection de l'Institut, Βενετία 1962, σ. 146-147. Μ. Καζανάκη, Οἱ ζωγράφοι τοῦ Χάνδακα τόν ΙΖ' αἰ., Θεσαυρίσματα 18 (1981), σ. 190-191. Π. Βοκοτόπουλος, Τό λάβαρο τοῦ Φρ. Μοροζίνι, Θεσαυρίσματα 18 (1981), σ. 273-275.

15. Σέ μεγάλη ἀσυμμοκέπαστη (ἀπό τό 1787) εἰκόνα τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, ἴδιων διαστάσεων, πού βρίσκεται στό τέμπλο τοῦ Ταξιάρχη Κεραμοῦ Νάξου, ἐπαναλαμβάνεται ἀκριβῶς ἡ κίνηση. Προφανῶς ἔχει χρησιμοποιηθεῖ τό ἴδιο ἀνθίδολο. Ἴσως νά ἀποδειχθεῖ ὅτι καί ἡ εἰκόνα αὐτή εἶναι ἔργο του Βίττωρος (τό πρόσωπο εἶναι ἐπιζωγραφισμένο). Ἡ κίνηση αὐτή, καί ἡ ὄλη ἐκφραση, συναντᾶται καί στήν πόρτα τῆς πρόθεσης τῆς Καταπολιανῆς Πάρου τοῦ 1666 (Ἄ. Κ. Ὁρλάνδος, ΑΒΜΕ Γ' (1964), πίν. 35), ἔργο ἴσως τοῦ Βίττωρος, καθώς καί σέ ἄλλη ἀνέκδοτη στόν Ἅγιο Δημήτριο Χώρας Νάξου (φωτογρ. στό ἀρχεῖο τῆς 2ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Αρχαιοτήτων).

ΑΉΣΙΣΞΑΥΛΟΥΞΘΥΣΕΡΦΥΜ
ΙΕΡΜΩΝΑΧΣ ΤΑΥΡΑΚΑΚΝΚΚΤΩ **ΧΕΙΡ ΒΙΚΤΟΡ**
ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΜΟΝΗΣ ΤΑΥΤΗΣ.

Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Σεραφῦμ / ἱερομονάχου Σταυρακάκν¹⁶
 κ(αί) κνιτόρου / τῆς Ἀγίας Μονῆς ταύτης / χεῖρ Βίκτορος [αχ]ξ' (=1660).

Ν. Ζίας, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, πίν. 573β-γ, σ. 615 (δέ σημειώνεται ἡ χρονολογία).

β) Χριστός ἔνθρονος Μέγας Ἀρχιερεὺς (διαστ. 0,93×0,63 μ.). Χαρακτη-
 ρες αὐστηροί. Ὁ ζωγράφος ἐπαναλαμβάνει τὸν τύπο καὶ σὲ ἄλλες εἰκόνες¹⁷.

ΧΕΙΡ ΒΙΚΤΟΡ

Χεῖρ Βίκτορος

Ν. Δρανδάκης, ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, πίν. 512α-β, σ. 428. Ζίας,
 ὁ.π., πίν. 573α, σ. 615).

Στὶς ἐνυπόγραφες εἰκόνες τοῦ Βίκτωρος¹⁸ θὰ μπορούσαμε νά προσθέσου-
 με καὶ τὴν παρακάτω, γιὰ τὴν ὁποία ὁμως ὑπάρχουν μόνον ἔμμεσες
 πληροφορίες.

γ) Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα «Ἡ Γλυγοροπάκουσα» (διαστ. 0,60×0,45

16. Σὲ ἔγγραφο τοῦ 1673 ὑπογράφεται καὶ ὁ γραφέας Σεραφεῖμ ἱερομόναχος Σταύρακα καὶ ὁ (μᾶλλον ὁ καὶ) χωρεπίσκοπος (Ἄ. Κατσουρός, Οἱ Τοῦρκοι τῆς Νάξου, ΕΕΚΜ Θ' (1973), σ. 170), ποὺ πιθανότατα ταυτίζεται μὲ τὸ δωρητὴ τῆς εἰκόνας.

17. Ν. Μουτσόπουλος, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας, 1956, εἰκ. 45, σ. 82. Ὁρλάνδος, ὁ.π., πίν. 41, σ. 81.

18. Κατάλογο ἐνυπόγραφων ἔργων τοῦ Βίκτωρος βλ. L. Μirković, Πειραγμένα Θ' Βυζ. Συνεδρίου Θεσσαλονίκης, Ἀθῆναι 1955, σ. 324. Τὰ γνωστὰ σήμερα ἔργα του ὑπερβαίνουν τὰ ἑβδομήντα (Μ. Χατζηδάκης, Ἰστ.ΕΕ Ι', σ. 434). Στὶς Κυκλάδες εἶναι γνωστὲς δύο ἄλλες εἰκόνες, μιά τοῦ 1664 στὴ Σαντορίνη (Ν. Ἀλιπράντης, Οἱ ἀγιογράφοι τῆς Σαντορίνης (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ βιβλίον «Σαντορίνη» τοῦ Μ. Δανέζη, 1970), σ. 169-170) καὶ μιά τοῦ 1666 στὴν Πάρο (Ὁρλάνδος, ὁ.π., πίν. 41, σ. 81). Στὴ Νάξο, ἐκτός ἀπὸ τὸ Σαγκρί, ἔχουν ἐπισημανθεῖ δύο ἐνυπόγραφα ἔργα σὲ ναοὺς τῆς Χώρας (Ν. Ζίας, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, πίν. 498-499, σ. 482) καὶ ἓνα τρίτο σὲ σπίτι, ἐπίσης στὴ Χώρα, μὲ χρονολογία 1682 (πληροφορία Στ. καὶ Χρ. Μπαλτογιάννη).

μ.). Τήν εικόνα αυτή είχε δει πρίν 77 χρόνια ὁ Ἄδαμάντιος Ἄδαμαντίου στόν πύργο τοῦ Παλαιολόγου στό Σαγκρί¹⁹. Σύμφωνα μέ ἀνέκδοτες σημειώσεις του «...πρόσωπον εὐρύ, ρίς γρυπή, ὄφθαλμοί μεγάλοι βλέποντες πανταχοῦ, χεῖλη κόκκινα. Ὁ λαϊμός ἀπό τοῦ προσώπου χωρίζεται διά μελανῆς γραμμῆς...». Κάτω δεξιὰ μέ μικρά γράμματα:

Μνήσθητι Δέσπ/να τοῦ δούλου σου Στεφάνου Παλαιολόγου Σ.Ρ.Ν./ Τ.Φ.

Πίσω: *Αὕτη ἰκόν, ἐξωγραφῆσθη ὑπὸ τοῦ Πανοσιοτάτου ἱερομονάχου²⁰ / Βίκτωρος εἰς ἔτει 1632. Ἐξανανεώθη εἰς ἔτει 1828 / μηνῆ: νοεμβρί(ω) 6 δι' ἐξώδου τοῦ κυρί(ου) Στεφάνου / Παλαιολόγου εἰς μνημόσυνον αἰώνηον.*

Ἡ χρονολογία 1632 εἶναι ἀμφίβολη, ἀφοῦ ὡς γνωστόν ἡ δραστηριότητα τοῦ Βίκτωρος ἐκτείνεται ἀπό τά μέσα μέχρι τό τέλος τοῦ 17ου αἰ.

Βλαστός Παρθένιος

Ἡ ὑπογραφή τοῦ ἐλάχιστα γνωστοῦ αὐτοῦ ζωγράφου διαβάζεται μέ μεγάλη δυσκολία στήν πόρτα τῆς πρόθεσης τοῦ βόρειου κλίτους τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Θεοσκέπαστης - Ἁγίου Σπυριδωνος Χαλκίου. Ὁ Παρθένιος, πού ὑπογράφεται ὡς «ἱεροδιάκονος», ἀνῆκει πιθανότατα, ὅπως καί πολλοί ἄλλοι ζωγράφοι²¹, στή γνωστή κρητική οἰκογένεια τῶν Βλαστῶν. Μέχρι πρό τινος γνωρίζαμε μόνον ἓνα ἔργο του, μεταγενέστερο τοῦ ναξιακοῦ, πού θρῖσκεται στό ναό τῆς Εὐαγγελίστριας Ἀντιπάρου²² (χρονολ. 1660). Ἡ πόρτα (διαστ. 1,87×0,53 μ.) εἶναι δίζωνη· ψηλά εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος Ὁδηγήτρια σέ αὐστηρό τύπο, ἐνῶ στό κάτω μέρος τοποθετεῖται μιά πολύ ἐνδιαφέρουσα νεκρική σύνθεση, στήν ὁποία παρατηροῦνται ἐπιδράσεις ἀπό τήν κρητική ποίηση τῆς ἐποχῆς (ἀπό τήν Ἐρωφίλη τοῦ Γεωργίου Χορτάτζη).

ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΥΤΟΝ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑΣ ΑΝΤΙΠΑΡΟΥ ΚΙΤΑ

*Ἐτελ[ι]ώθη[η] τὸ [π]αρ(ὸν) ὑπ' ἀν[αξ]ία χιρ[ι] ἐμοῦ [Π]αρ[θ]ενίου [ἱε]ρο-
διακόν[ου] τοῦ Βλαστοῦ [..]ΚΙΤΑ.*

Σέ ἄλλη ἐπιγραφή ἀναγράφεται ὡς δωρητῆς τῆς εἰκόνας ὁ ἱερεὺς Ἀντώνιος Σπανός.

Γ. Σ. Μαστορόπουλος, Μιά ναξιακή εἰκόνα μέ ἐπιδράσεις ἀπό τήν κρητική ποίηση, ΕΕΚΜ ΙΑ' (1979-1981), σ. 507-558.

19. Σύμφωνα μέ πληροφορίες ἡ εἰκόνα θρῖσκοταν μέχρι τήν Κατοχή στόν πύργο.

20. Σέ ἔγγραφο τοῦ 1653 (Καζανάκη, ὁ.π., σ. 190) ὁ Βίκτωρ ἀποκαλεῖται «πατέρας».

21. Πιομπίνος, ὁ.π., σ. 63-64.

22. Ν. Δρανδάκης, Εἰκόνες κρητικῆς τέχνης εἰς Ἀντίπαρον (ἀνάτυπο), Κρητικὴ Πρωτοχρονιά Γ' (1963), σ. 67.

Ίσπανός Νικόλαος ἢ «Σκευοφύλαξ»

Ἡ παλιά λευϊτική οἰκογένεια τῶν Σπανῶν ἢ Ἰσπανῶν²³ ἀπὸ τῆ Δρυμαλία (Τραγαία) ἔδωσε τὸ σπουδαιότερο ναξιῶτῃ ἀγιογράφο, τὸν ἱερέα Νικόλαο, γνωστὸ ὡς «Σκευοφύλακα». Μαζὶ μὲ τὸν ὁμώνυμο καὶ ὁμότεχνο ἀλλὰ μεταγενέστερο Νικόλαο Ἰσπανό κυριαρχεῖ στὸν καλλιτεχνικὸ χῶρο τοῦ νησιοῦ γιὰ ἓνα μεγάλο διάστημα τοῦ 18ου αἰ. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ (κυρίως τὸ β' καὶ γ' τέταρτο τοῦ αἰῶνα) δέν ἐμφανίζονται στὴν περιοχὴ, ὅπως συμβαίνει ἀργότερα, ἔργα κρητικῶν ζωγράφων. Ὁ Σκευοφύλαξ ἐργάζεται εὐσυνείδητα ἀκολουθώντας τοὺς χαρακτῆρες τῆς κρητικῆς ζωγραφικῆς. Προτιμᾷ τὰ αὐστηρὰ παραδοσιακὰ σχήματα χωρὶς νὰ ἀποφεύγει κάποτε λεπτομέρειες πού προέρχονται ἀπὸ ἕμμεσες δυτικὲς ἐπιδράσεις. Εἶναι ἄνθρωπος πνευματικὸς καὶ σχετικὰ λόγιος γιὰ τὴν ἐποχὴ του· μερικὲς ἀπὸ τίς ἐπιγραφές τῶν εἰκόνων ἀποδίδονται, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ἕμμετρα, ἐνῶ ἀλλοῦ ὑπογράφεται καὶ ὡς πολλὰ *ἀμαρτωλὸς ἢ ὡς ἱερεὺς ἀνάξιος καὶ γραφεὺς ἐλάχιστος*. Παράλληλα μὲ τὴν ἐπίδοσή του στὶς φορητὲς εἰκόνες δοκίμασε, σὲ μιὰ τουλάχιστον περίπτωση, καὶ τὴ ζωγραφικὴ στὸν τοῖχο²⁴ σὲ ἐποχὴ πού ἡ τοιχογραφία ἦταν οὐσιαστικὰ ἀγνοημένη στὴ Νάξο.

Μέχρι τώρα εἶναι γνωστὰ πέντε ἐνυπόγραφα φορητὰ ἔργα τοῦ Σκευοφύλακος: 1) Θεοτόκος ἔνθρονη, Βρεφοκρατούσα καὶ τέσσερις στηθαῖοι προφήτες, στό τέμπλο τῆς Ἀγίας Θεοδοσίας Χώρας (1731)²⁵, 2) Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα στό τέμπλο τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἀγίου Ἰωάννου Προδρόμου Ἀγερσανίου (1733)²⁶, 3) Ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος σὲ θωράκιο τοῦ τέμπλου τοῦ ἴδιου μοναστηριακοῦ ναοῦ (1733)²⁷, 4) Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ στὴν πόρτα τῆς πρόθεσης τοῦ ἴδιου ἐπίσης καθολικοῦ (ἀχρονολ.)²⁸ καὶ 5) Ἀγία Παρασκευὴ καὶ Πρόδρομος στό δημόθυρο τῆς Ἀγίας Παρα-

23. Στὶς ναξιακὲς πηγές ἀναφέρεται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ. (Π. Ζερλέντης, Γράμματα Φράγκων Δουκῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ΒΖ XIII (1904), σ. 3. Κ. Σάθας, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη, 3, σ. 548 κ.ἀ.). Σὲ ἔγγραφο τοῦ 1737 ὑπογράφεται καὶ ὁ *παπα-Νικόλαος Ἰσπανός* (Σφυρόερας, ὁ.π., σ. 20).

24. Πρόκειται γιὰ μονωμένη μορφή ὁλόσωμου ἱεράρχη στὸν τοῖχο τῆς πρόθεσης τοῦ Ἀγίου Νικολάου στὰ Μονάτσια Τραγαίας. Ἡ ὑπογραφή τοῦ ζωγράφου-δωρητῆ εἶναι ἐκτεταμένη καὶ ἕμμετρο: *ΑΨΛΣ'* (= 1736) / *Σκευοφύλακος / γραφέως / Ἰσπανοῦ τοῦ Ἱερέως / καὶ Καλῆς τῆς / πρεσβυτέρας μνήσθητι Χ(ριστ)ῆ / Σ(ωτ)ήρ μου / πρεσβειῶν τοῦ Ἱεράρχου* (Κ. Καλοκύρης, Ἔρευνα χριστιανικῶν μνημείων εἰς τὰς νήσους Νάξον, Ἀμοργὸν καὶ Λέσβον, ΠΑΕ 1960, σ. 265 καὶ ΕΕΘΣΠΑ ΙΔ' (1963), σ. 495).

25. Ν. Δρανδάκης, ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 429. Στηρίζεται, ὅπως εἴπαμε, σὲ εἰκόνες τοῦ Βίκτωρος.

26. Ὁ.π., σ. 429.

27. Κεφαλληνιάδης, ὁ.π., σ. 18.

28. Ὁ.π., σ. 18.

σκευής Μπούργου Χώρας (1733)²⁹. Παρακάτω προσθέτουμε τέσσερις ακόμα άγνωστες εικόνες, πού φέρουν τήν ύπογραφή του Σκευοφύλακος.

α) Κοίμησις τῆς Θεοτόκου. Μεγάλη εικόνα (διαστ. 0,91×0,65 μ.), πού βρίσκεται στόν ιδιόκτητο ναό τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων (ἀνήκει στήν οἰκογένεια Καστρησίου) στήν Πλάτσα Ἀπειράνθου. Λεπτοδουλεμένη πολυπρόσωπη σύνθεση πού συνδέεται μέ σημαντικά κρητικά πρότυπα τοῦ 16ου αἰ. ἤ, τό πιθανότερο, ὁ καλλιτέχνης ἀντιγράφει ἄγνωστο ἔργο τοῦ Βίκτωρος, ὅμοιο μέ αὐτό πού ὑπάρχει στή συλλογή τοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Βενετίας³⁰. Ψηλά διαγράφεται τόξο μέ φυτική διακόσμηση μέσα στήν ὁποία τοποθετοῦνται τρία προσωπεῖα³¹ (Εἰκ. 1-4). Χαμηλά διακρίνονται λείψανα ἐπιγραφῆς:

ΑΕΗC : ΞΑΘΙΧΘ̄ ΡΝΓΩΓ̄ιC ιC' 3 Πη 4ΨΙΘ

... .OC̄ Θ̄ΙCι ιC

Δέσ[ις] τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γεωργίου ἐ[ρ]έ[ως] Γραζ[τία]³² (= Γρατζία) αψιθ' (=1719) [χείρ Σκευοφύλακ]ος τοῦ Ἰσπ[αν]οῦ.

Τό ἔργο αὐτό δείχνει ζωγράφο δόκιμο μέ ἀρκετή τεχνική κατάρτιση, τήν ὁποία φαίνεται εἶχε ἀποκτήσει ὁ Ἰσπανός ἤδη ἀπό τό 1719³³. Ἄς σημειωθεῖ πάντως ὅτι τά γνωστά ἔως τώρα ἔργα του χρονολογοῦνται μετά τό 1731.

Ἀδημοσίευτη.

β) Μεσοπεντηκοστή. Ἐνδιαφέρουσα εικόνα στή σειρά τοῦ δωδεκαῶρου τοῦ τέμπλου τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Σταυροῦ Σαγκρίου (διαστ. 0,38×0,27 μ.). Ὁ Χριστός, πού εἰκονίζεται μπροστά σέ κόγχη στόν αὐστηρό τύπο τοῦ ἔνθρονου Παντοκράτορος, περιβάλλεται ἀπό ἀποστόλους καί ὄμιλο συζητούντων Ἰουδαίων μέ δυτικίζοντες χαρακτηρισ (ἀπόηχος ἀπό κάποιον κρητικό πρότυπο) (Εἰκ. 5). Ἀνάμεσα στίς ρομβόσχημες πλάκες τοῦ δαπέδου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

29. Ὁ.π., σ. 18 (ἐκ παραδρομῆς ἀναφέρεται τό ὄνομα τῆς συζύγου τοῦ δωρητῆ ὡς ὁμοζύγου τοῦ Σκευοφύλακος).

30. Chatzidakis, Icônes, πίν. 70, ἀριθ. 130.

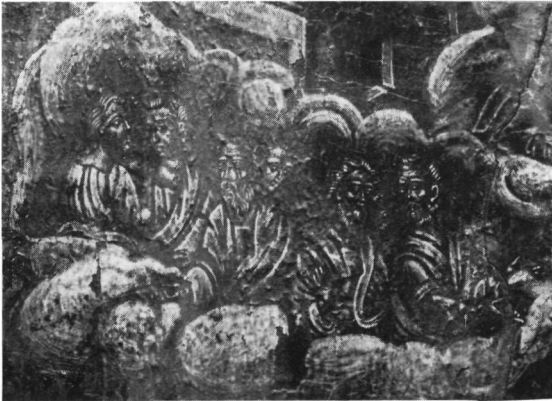
31. Γιά τό θέμα αὐτό βλ. D. Mouriki, The Mask Motif in the Wall Paintings of Mistra, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τ. Γ' (1980-81), σ. 307 κ.έ.

32. Τό ἐπώνυμο αὐτό εἶναι πολύ γνωστό στή Νάξο μέχρι σήμερα.

33. Τό ἔτος αὐτό φαίνεται πώς χειροτονήθηκε ἱερέας (βλ. τόν κώδικα τῆς Μητροπόλεως Παροναξίας, σ. 126-127).

Είκ. 1. Σκευοφύλαξ Ν. Ίσπανός: Κοίμηση τής Θεοτόκου (1719). Ναός Ἁγίων Ἀποστόλων Ἰσπανίανθου.

Είκ. 2-4. Σκευοφύλαξ Ν. Ίσπανός: Λεπτομέρειες εικόνας της Κοίμησης της Θεοτόκου (1719). Ναός Ἁγίων Ἀποστόλων Ἀπειράνθου (πρὸβλ. καὶ Εἰκ. 1).

Α Ε Η Σ Η Κ
 Ψ Α Χ ρ ρ
 Θ Θ Υ

Α Ψ Μ

Χ Υ Ρ Κ Ρ ρ ρ
 Φ Ν Λ Κ ρ
 Ξ Ι Ϟ Π
 Ν Ξ

Ν Ι
 Κ Ο Π Ξ

Δέησης / τοῦ δούλου / τοῦ Θε(ο)ῦ / Νι/κολοῦ / ,αψμ' (=1740) χεῖρ
 Σκεβο/φύλακ[ος] τοῦ Ἰσπ[α]νοῦ.

ἸΑδημοσίευτη.

γ) Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτήρος. Εἰκόνα (διαστ. 0,38×0,24 μ.) στήν ἴδια
 μέ τήν προηγούμενη σειρά δωδεκαόρθου. Μονοκόμματο σανίδι μέ φθορές
 ἀπό σαράκι, σχισμένο στή μέση. Σύνθεση παραδοσιακή, ἐργασία μέτρια. Ἡ

Εικ. 5. Σκευοφύλαξ Ν. Ίσπανός: Ἡ Μεσοπεντηκοστή (1740). Μονή Σταυροῦ Σαγκρίου.

ἐπιγραφή εἶναι ἔμμετρη (ὀκτασύλλαβη), ὅπως καί σέ ἄλλα ἔργα τοῦ Ἰσπανοῦ.

Σ Ν ΓΕΩΡΓΙΟΝ ΠΑΤΡΙΣ ΤΙΜΗΝ ΚΥ ΤΗΤΙΝ ΦΩΣΙΝΟΘΗΙΑΝ ΦΥΛΑΤΤΑΙ Χ(ΡΙΣΤΕ) ΤΩΤΑΙ ΧΕΙΡ ΣΚΕΒΟΦΥΛΑΚΟΣ ΧΑΡΕΚΕΒΟΦΥΛΑΚΟΣ
 ΑΡΙΜΑΛΙΑΣ ΤΣΙΣΠΗΝΣ Α4ΜΒ

Τὸν Γεώργιον Γρατζιάν κ(αί) τὴν τούτου σινοδήαν φύλατται Χ(ριστέ) Σωτήρ μου. Χεῖρ Σκεβοφύλακος] Δριμαλίας τοῦ Ἰσπανοῦ, ψμβ' (=1741). Ἀδημοσίευτη.

δ) Κοίμησις τῆς Θεοτόκου. Βρίσκεται ἐπίσης στό δωδεκάορτο τῆς μονῆς Σταυροῦ Σαγκρίου (διαστ. 0,37×0,25 μ.). Σύνθεση παραδοσιακή μέ ἐλάχιστα δυτικότεροπα στοιχεῖα. Χαμηλά εἰκονίζεται ἡ σκηνή μέ τόν Ἰεφωνία.

A4MB

ΑΕΗΗΗΣ Φ ΑΣΛΣ Ξ ΘΥ ΓΕΩΡΓΙΩ ΚΕΦΑΛΑ ΚΥ ΤΗΣ ΟΜΟΖΙΣ ΔΝ Ξ ΜΡΙΑΣ ΧΨ ΣΚΕΒΟΦΥΛΑΚ

,ψμβ' (=1742) Δέησης τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γεωργίου Κεφαλᾶ³⁴ κ(αί) τῆς ὁμοζίγου αὐτοῦ Μαρίας. Χεῖρ Σκεβοφύλακ[ος]. Ἀδημοσίευτη.

Ἰσπανός Νικόλαος

Πρόκειται γιά ἀπόγονο³⁵ καί συνεχιστή τῆς τέχνης τοῦ Σκευοφύλακος Νικολάου Ἰσπανοῦ. Πολλά ἔργα του χρονολογημένα στό 6' μισό τοῦ 18ου αἰ. βρίσκονται σέ ναούς τῆς πεδινῆς ἀλλά καί τῆς κεντρικῆς Νάξου. Ὁ ζωγράφος αὐτός ἀκολουθεῖ σχεδόν πάντοτε παραδοσιακά πρότυπα, τά ὁποῖα ἀποδίδει μέ σχηματοποίηση καί χαρακτηριστική γραμμικότητα. Σέ μερικές εἰκόνες παρατηρεῖται δυσκαμψία καί σχεδιαστική δυσκολία. Στά ἔξι γνωστά ἔως τώρα ἔργα του³⁶ προσθέτουμε ἐδῶ ἄλλα πέντε.

α) Θεοτόκος Γλυκοφιλούσα. Βρίσκεται στό καθολικό τῆς μονῆς Ἁγίου Ἐλευθερίου Σαγκρίου (διαστ. 0,71×0,51 μ.). Ἡ ζωγραφική ἐπιφάνεια φέρει κάθετη φθορά στό κέντρο στά σημεῖα ἐπαφῆς τῶν ξύλων. Εἰκόνα αὐστηρά παραδοσιακή. Στίς ἐπάνω γωνίες τοποθετοῦνται δύο σεβίζοντες στηθαῖοι ἄγγελοι. Μιά ἔμμετρη φθαρμένη ἐπιγραφή θυμίζει τό ὕφος τοῦ Σκευοφύλακος.

34. Ὁ Γεώργιος Κεφαλᾶς ἢ συγγενῆς του ὑπογράφεται σέ ἔγγραφο τοῦ 1788 (Ν. Κεφαλ-ληνιάδης, Τό μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου στό Σαγκρί, 1978, σ. 97).

35. Ὁ Ν. Ἰσπανός ὑπογράφεται σέ ἔγγραφο τοῦ 1788 (Κεφαλληνιάδης, ὁ.π., σ. 97).

36. Ν. Σφυρόερας, Παναγία ἢ Ἀπεραθίτισσα (ἀνάτυπο ἀπό τὴν ἐφημ. Ναξιακόν Μέλλον), 1959, σ. 6. Δρανδάκης, ὁ.π., σ. 429. Κεφαλληνιάδης, Ἁγιογράφοι, σ. 18.

1760 · ΠΑΝΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΕ ἸΩΝΙΩ ΠΑΧΜΕ

ἘΥΝΤΕΛΕΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΕΚΝΩΝ ΦΥΛΑΤΑΙ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΙΩΝΑΣ

ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ἸΣΠΑΝΟΥ

1760. Παναγία Θεοτόκε [Ἰωνίω Γιακουμέτω σὺν] συμβίαις καὶ τῶν τέκνων φύλαται εἰς τοὺς αἰῶνας / χεὶρ Νικολάου Ἰσπανοῦ.

Ἰ. Αἰ. Δημοσίευση³⁷.

β) Ἅγιος Ἀρτέμιος. Βρίσκεται στό καθολικό τῆς μονῆς Ἁγίου Ἐλευθερίου Σαγκρίου (διαστ. 0,71×0,53 μ.). Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ἐφιππος σέ ἤρεμη κίνηση πρὸς τὰ ἀριστερά, ἀπ' ὅπου προβάλλει τό χέρι τῆς θεϊκῆς εὐλογίας μέσα σέ Δόξα. Ἡ ἐπιγραφή εἶναι καί ἐδῶ ἐκτεταμένη.

ΑΨΞ

ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ἸΣΠΑΝΟΥ :-

ΩΡΤΕΜΙΕ ΘΕΟΦΡΟΝ ΑΨΞ ΝΙΩ ΠΑΧΜΕΩ ΧΡΥΣΟΦΙΗ

ἘΥΝΤΕΛΕΣ ΔΕ ΓΗΝ ΙΞΙ ΚΑΙ ΤΕΚΝΟΙΣ ΦΥΛΑΞΟΝ ΕΚ Ψ ΛΙΜΞΤ

ΚΑΙ ΟΡΘΩΣ ΕΠΙΚΙΜΕΝΗΣ

αψξ' (=1760) χεὶρ Νικολάου Ἰσπανοῦ / Ὡ Ἀρτέμει θεόφρον Ἰωνίω Γιακουμέτω Χριστοφίλη συνπάντων δὲ γηραιῶν καὶ τὸν τέκνοις φύλαξον ἐκ τοῦ λιμοῦ τε καὶ ὀργῆς ἐπικιμένης.

Δρανδάκης, ὁ.π., σ. 429 (παραλείπεται ἡ τελευταία πρόταση).

γ) Ἅγιοι Ἀνάργυροι Κοσμάς καὶ Δαμιανός. Καί ἡ εἰκόνα αὐτή, πού ἔχει διαστάσεις 0,77×0,58 μ., βρίσκεται στό καθολικό τῆς μονῆς Ἁγίου Ἐλευθερίου Σαγκρίου. Οἱ ἅγιοι εἰκονίζονται ὀλόσωμοι, σέ μετωπική στάση.

ΑΕΗΙΟΙΣ Ξ ΑΨΞ Ξ ΘΩ ΓΛΗΜΑΚΗ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΕΚΝΩΝ ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΑΨΟΗ

Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γλημάκη³⁸ καὶ τῆς συμβί(ας αὐτοῦ). αψοη' (=1778), χεὶρ Νικολάου (Ἰσπανοῦ).

37. Ὁ Κεφαλληνιάδης (Τό μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου, σ. 13) κάνει ἀπλή μεία τῆς εἰκόνας παραλείποντας, ἐκτός ἄλλων, καί τό ὄνομα τοῦ ζωγράφου: 1760, Παναγία εἰκόνα τῶν...

38. Ὁ Γλημάκης (= Γρηγόριος) Προφήτης, δωρητής τῆς εἰκόνας τῆς Ὑπαπαντῆς στό δωδεκάορτο τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Σταυροῦ Σαγκρίου (1741), καθὼς καί τῆς θύρας τῆς πρόθεσης (1768) τοῦ ἴδιου ναοῦ, εἶναι γνωστός ἀπό διάφορα ἐγγραφα τῆς ἐποχῆς. Τό ὄνομά του διαβάζεται καί στό ὑπέρθυρο τοῦ παραπύργου καθολικοῦ: αψηη' (=1758) Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γλημάκη Προφήτη.

Κεφαλληνιάδης, Ἄγιογράφοι στή Νάξο, σ. 18.

δ) Ἅγιος Νικόλαος. Εἰκόνα σέ ἄνω δημόθυρο (διαστ. 1,39×0,70 μ.), πού θρῖσκεται στὸν ἑνοριακὸ ναὸ Ἁγίας Τριάδος Καλοξύλου. Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ὀλόσωμος, μετωπικός, κάτω ἀπὸ γραπτὸ κιονοστήρικτο ἀψίδωμα. Στάση τυπική, σχέδιο συμμετρικό, περιγράμματα σχηματοποιημένα. Ψηλά, στὸ βάθος, εἰκονίζονται στηθαῖοι, σέ μικρὴ κλίμακα, ὁ Χριστὸς καὶ ἡ Θεοτόκος συγκλίνοντες πρὸς τὸν ἅγιο.

ΑΕΗΣΙΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΓΙΑΚΟΥΜΗΝ(ΑΣ) ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΨΠΑ

Δέησις τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ Γιακουμήν(ας) χεῖρ Νικολάου (Ἰσπανοῦ) αψπα (=1781).

Ἄδημοσίευτη.

ε) Ἅγιος Ἐλευθέριος. Ἡ εἰκόνα (διαστ. 0,91×0,62 μ.) θρῖσκοταν στὸ τέμπλο τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου ἢ Παναγίας «Ἐλευθεριώτισσας» Καλοξύλου (σήμερα εἶναι τοποθετημένη στὸν ἑνοριακὸ ναὸ Ἁγίας Τριάδος). Ὁ νεαρός ἅγιος εἰκονίζεται στηθαῖος, στὸ γνωστὸ ἀπὸ τὴν παράδοση τύπο. Φέρει ἀρχιερατικὴ ἀμφίεση, πού ἀποδίδεται μὲ ἔντονη σχηματοποίηση. Τὸ πρόσωπο εἶναι πιὸ προσεγμένο. Τὸ ὄνομα τοῦ ζωγράφου ἔχει καταστραφεῖ τελείως.

ΑΕΗΣΙΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΘΥΝΩΝ ΑΨΟΥ ΧΕΙΡ

Δέησις τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ Σωφί(ας) αψοζ' (=1777) Χεῖρ [Νικολάου] (Ἰσπανοῦ).

Ἄδημοσίευτη.

ζ) Θεοτόκος ἔνθρονη, Βρεφοκρατούσα. Ἡ εἰκόνα καταγράφηκε στὸ σπηλαιῶδες καθολικὸ (ναὸς τῆς Γεννήσεως) τῆς μονῆς Καλορείτσας (διαστ. 0,74×0,59 μ.). Φέρει ἐκτεταμένες φθορές στή ζωγραφικὴ ἐπιφάνεια. Χαμηλά διακρίνονται λείψανα ἐπιγραφῆς:

Η: ΙΣΤ ΠΚΝΡΑΤΑΝΑ
 Κ " " " " " "
 ΘΙΟ "Α' " "
 ΧΡ Ν!
 ΙΣΓ

*Μ[νή]σθ[η]τι Κυρία τ[οῦ] Ἄνα[κτος ἡμῶν Βενιαμίν]³⁹ / ἱερο[μο]νάχ[ου].
αψπ[ς] (=1786;). / Χ(εἰ)ρ Νι[κολάου] / Ἰσπ[ανου].*

Ἄδημοσίευτη.

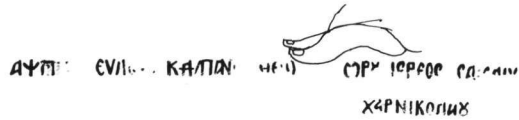
ζ) Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα «ἡ Θεοσκέπαστη». Εἰκόνα δεσποτική στό τέμπλο τοῦ δίκλιτου ναοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου - Ἁγίου Δημητρίου στό Ὑρόκαστρο Ἀπειράνθου (διαστ. 0,80×0,54 μ.). Καλογραμμένο ἔργο, αὐστηρά παραδοσιακό, στό ὁποῖο ἐπαναλαμβάνεται τύπος τῆς Ὀδηγήτριας ιδιαίτερα συνηθισμένος στή Νάξο, μέ τήν ἐπωνυμία μάλιστα «Θεοσκέπαστη»⁴⁰. Ἡ Θεοτόκος κλίνει τήν κεφαλή πρός τόν Κύριο, πού στρέφεται ἀντίστοιχα πρός τή μητέρα· τό βλέμμα κατευθύνεται στόν προσκυνητή (Εἰκ. 6). Ὁ ζωγράφος εἶχε πιθανότατα ὑπόψη του τήν εἰκόνα τῆς Θεοσκέπαστης τοῦ 1688, πού βρίσκεται στό τέμπλο τοῦ ὁμώνυμου ναοῦ τῆς Ἀπειράνθου. Ἡ ζωγραφική ἐπιφάνεια εἶναι σέ πολλά σημεῖα φθαρμένη, ἐνῶ ἡ ἐπιγραφή καλύπτεται ἐν μέρει ἀπό ἀσβέστη.

Εἰκ. 6. Νικόλαος Ἰσπανός: Θεοτόκος Ὀδηγήτρια Ἡ Θεοσκέπαστη (1786). Ναός Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσόστομου - Ἁγίου Δημητρίου Ἀπειράνθου.

39. Ἐνα ἔγγραφο τοῦ 1798 τοῦ Μητροπολίτη Παροναξίας Νεοφύτου ἀναφέρεται στήν κατάσταση τῆς μονῆς ὑπό τόν ἡγούμενο Βενιαμίν (Ν. Κεφαλληνιάδης, Δαμαριώνας, 1979, σ. 148-149).

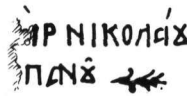
40. Γιά τό ἐπίθετο αὐτό βλ. πρόχειρα Α. Grabar, *Remarques sur l'iconographie byzantine de la Vierge*, CA XXVI (1977), σ. 170. Γιά τή διάδοση τῆς «Θεοσκέπαστης» στή Νάξο βλ. Γ. Δημητροκάλλης, Ὁ ναός τοῦ Ἁγ. Μάμαντος στήν Ποταμιά Νάξου, Συμβολαί εἰς τήν μελέτην τῶν δυζαντινῶν μνημείων τῆς Νάξου, Α' (1972), σ. 72 (ἀνατύπωση ἀπό τὰ Τεχν. Χρον., ἀριθ. 220, Νοέμβρ. 1962, σ. 39-60), καθώς καί Γ. Κορρές, Ἐπωνυμία τῆς Παναγίας ἐν Νάξῳ, ΕΕΚΜ ΣΤ' (1967), σ. 564.

αψπς' (=1786) *Εὐλο[γία] κ(αι) δαπάν[η] Θεο[δ]ώρου ἱερέος Σα[κ]ελίου / Χεῖρ Νικολάου (Ἰσπανοῦ).*

Ἰ. Δημοσίευση⁴¹.

η) Ἁγιος Γεώργιος. Ἡ εἰκόνα θρῖσκεται στὸν ἑνοριακὸ νὰδ Ἁγίου Προκοπίου Βουρβουριάς καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸ νὰδ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (διαστ. 0,50×0,46 μ.). Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ἐφιππος. Ἐδῶ τὰ γραμμικὰ στοιχεῖα ἔχουν ὑποχωρήσει.

[Χεῖρ Νικολάου / [Ἰσ]πανοῦ.

Κεφαλληνιάδης, ὁ.π., σ. 18 (διαβάζεται: *Χεῖρ Νικολάου... Μαῖου ΖΗ*).

Κεφαλόουλος Μανουήλ

Νάξιος⁴² πιθανότατα ζωγράφος, τοῦ ὁποῦ τὴν ὑπογραφή διαβάζουμε σὲ δύο εἰκόνες τῆς περιοχῆς Σαγκρίου.

α) Σταύρωσις καὶ Ὑψωσις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Εἰκόνα δίζωνη στό τέμπλο τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Σταυροῦ (διαστ. 0,94×0,75 μ.). Στά κάθετα ἄκρα τοποθετοῦνται ὀκτώ μικρές σκηνές τῶν Παθῶν τοῦ Χριστοῦ. Παρατηροῦνται δυτικὲς ἐπιδράσεις καθὼς καὶ λαϊκὰ στοιχεῖα. Στὴ ζωγραφικὴ ἐπιφάνεια ἔχουν δημιουργηθεῖ ἔντονες ρυτινώσεις τοῦ βερνικιοῦ.

αψλβ ΧΕΙΡ ΜΑΝΟΥΗΛ ΚΕΦΑΛΟΟΥΛΟΥ

1732

αψλβ' (=1732) *Χεῖρ Μανουήλ Κ(ε)φαλόουλου, 1732.*

Δρανδάκης, ὁ.π., σ. 629 (διαβάζεται: *χεῖρ Μανουήλ Κ(Φαδοπούλου) αψλβ'*).

β) Ἁγιος Ἐλευθέριος. Εἰκόνα (διαστ. 0,77×0,53 μ.) στό τέμπλο τοῦ

41. Ἀπλή μνεία τῆς εἰκόνας βλ. Σφυροέρας, ὁ.π., σ. 6.

42. Τὸ ἐπώνυμο συναντᾶται σὲ (μεταγενέστερες) ναξιακὲς πηγές (Κεφαλληνιάδης, Ἁγιογράφοι, σ. 39-40. Ὁ ἴδιος, Τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου, σ. 17).

καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἁγίου Ἐλευθερίου. Ὁ ἅγιος, ντυμένος μέ ἀρχιερατική ἀμφίεση, κάθεται σέ θρόνο πού διακοσμεῖται μέ στοιχεῖα μπαρόκ. Στά σαρκώματα παρατηροῦνται ἀπαλές χρωματικές διαβαθμίσεις.

1738
Χ · ΜΑ
ΝΘΗΛ
ΚΦΑΛΟΘΛΘ

1738 / Χεῖρ Μανουήλ / Κ(ε)φαλόουλου.

Δρανδάκης, ὁ.π., σ. 429 (δέν ἀναφέρει τή χρονολογία ἐνῶ διαβάζει: Ἑμμανουήλ ἱερομόναχος). Κεφαλληνιάδης, ὁ.π., σ. 39.

Χατζῆ-Λαμπρινός Σμυρναῖος

Ὁ ἀξιόλογος αὐτός ζωγράφος ὑπογράφει τρία ἔργα του, πού βρῖσκονται στόν ἐνοριακό ναό Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Φιλωτίου.

α) Χριστός ἐνθρονος «Μέγας Ἀρχιερεὺς»⁴³. Δεσποτική εἰκόνα στό τέμπλο, διαστ. 1,09×0,72 μ. Στήν ἀμφίεση παρατηροῦνται ρεαλιστικά στοιχεῖα ἐνῶ ὁ θρόνος ἔχει καθαρά χαρακτήρα μπαρόκ. Στίς γωνίες τοποθετοῦνται τά σύμβολα τῶν εὐαγγελιστῶν. Ἰδιαίτερα λεπτή ἐργασία, μέ ἀπαλές διαβαθμίσεις τόνων, σταθερά γραψίματα καί εὐρύτατη χρήση χρυσμάτων. Ἡ τέχνη τοῦ Χατζῆ-Λαμπρινοῦ ἐντάσσεται σέ ἓνα γενικότερο ρεῦμα τῆς ἐποχῆς, στό ὁποῖο οἱ παραδοσιακές σχηματοποιήσεις ὑποχωροῦν ἐνῶ οἱ μορφές κατά κάποιο τρόπο ὠραιοποιοῦνται.

ⲠⲔ ⲬⲈⲒⲢ Ⲭ: ⲠⲒⲠⲓⲃ

[α]ⲱⲓⲃ' (=1812) Χεῖρ Χ(ατζῆ) [Λαμ]πριν[οῦ Σμυρναῖου].

Ἄδημοσίευτη.

β) Χριστός «Ἡ ἀχειροποίητος μορφή τοῦ ἁγίου μανδηλίου». Εἰκόνα (διαστ. 0,61×0,46 μ.) πού κρέμεται στό τέμπλο, πάνω ἀπό τήν Ὁραία Πύλη. Ἕνας ἄγγελος ψηλά κρατᾷ μέ τά δύο τεντωμένα χέρια του τό μανδήλιο, τό ὁποῖο κοσμοῦν μικρά ἀνθέμια. Τό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ ζωγραφίζεται μέ ἀπαλές διαβαθμίσεις τόνων χωρίς ψιμυθιές ἢ ἄλλα γραμμικά στοιχεῖα· τά σαρκώματα φαίνονται ἔτσι σάν νά ἔχουν γίνει μέ λαδομπογιά. Τό φωτοστέφανο διακοσμεῖται μέ τυπωτούς ἀστέρες. Ἡ ἐπιγραφή ἐδῶ εἶναι μικρογραμμάτη.

43. Ἡ εἰκόνα, πού καλύπτεται μέ ἀργυρό πουκάμισο, συντηρήθηκε ἀπό τή Μ. Γραμματικά.

δι' ἐξόδου τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ
 Παναγιώτη κατερίνη: ~ μνήσθητι κύριε: ~
 αωιθ'. μαρτίου, ιε'.
 χείρ χ': λαμπρινού σμυρναίου.

δι' ἐξόδου τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ / Παναγιώτη Κατερίνη⁴⁴: - μνήσθητι κύριε: -
 αωιθ'. μαρτίου ιε' / χείρ χ(ατζή): Λαμπρινού Σμυρναίου.

Ἰαδημοσίευτη.

γ) Ξυλόγλυπτο θημόθυρο. Διαστ. 1,38×0,87 μ. Διαμορφώνονται ὀκτώ
 διάχωρα, μέσα στά ὁποῖα ζωγραφίζονται οἱ παραστάσεις τοῦ Εὐαγγελι-
 σμοῦ, μετωπικῶν ἱεραρχῶν καί τοῦ ἀρχidiaκόνου Στεφάνου.

ΧΕΙΡ Χ': ΛΑΜΠΡΙΝΩ ΣΜΥΡΝΑΙΩ
 ΔΕΗΣΙΣ Θ' ΔΥΔΥ Θ' ΘΕΩ ΜΦΝΣΗΛ
 ΑΩΚΙ ΓΕΝΑΡΙΩ Ι. ΚΗΛΕΒΡΩ

Χείρ Χ(ατζή) Λαμπρινού Σμυρναίου⁴⁵ / Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ
 Μανουήλ / Καλαθρός⁴⁶ αωκί' (=1821) Γεναρίου 1.

Ἰαδημοσίευτη.

Στό Χατζή-Λαμπρινό πιθανόν ἀνήκει καί τό ἀνυπόγραφο πλαίσιο τῆς
 δεσποτικῆς εἰκόνας τῆς Κοιμήσεως («Ἄνωθεν οἱ Προφήται», Ἰεσσαί) στόν
 ἴδιο ναό. Γνωστές εἶναι τρεῖς εἰκόνες τοῦ ζωγράφου πού βρίσκονται στό
 τῆς Ἰααστάσεως Ἰεροσολύμων (1790 καί 1818)⁴⁷ καί τέσσερις δεσποτικές
 στή μονή Ἰελώνης Κυνουρίας⁴⁸. Προσθέτουμε ἐδῶ καί τίς ἐξῆς ἀδημοσίευ-

44. Τό ἐπώνυμο συναντᾶται καί σέ ἐπιστολή πού ἔστειλαν οἱ Φιλωτίτες τό 1714 στόν
 Οἰκουμενικό Πατριάρχη Κοσμᾶ (Π. Ζεργλέντης, Νησιωτική Ἰεπετηρίς 1 (1918), σ. 137.

45. Στή Νάξο ὑπάρχουν καί ἄλλα ἔργα Σμυρνιῶν καλλιτεχνῶν, ὅπως τῶν ἀσημουργῶν
 Σταυρινού (1800) καί Σεβαστιανοῦ (1800).

46. Τό ὄνομα Καλαθρός συναντᾶται σέ ναξιακή ἐπιγραφή τοῦ 9ου αἰ. (H. Grégoire,
 Inscriptions d'Asie Mineure I (1968), σ. 65), σέ ναξιακά ἔγγραφα τοῦ 15ου αἰ. (Π. Ζεργλέντης,
 Φεουδαλική πολιτεία ἐν τῇ νήσῳ Νάξῳ, Ἰερμούπολις 1925, σ. 46) καί τοῦ 17ου-18ου αἰ.
 (Σφυροέρας, Γάμοι καί διαζύγια στή Νάξο, σ. 7 καί 27 καί Ἰ. Α. Κατσουρός, Ναξιακά
 δικαιοπρακτικά ἔγγραφα τοῦ ΙΖ' αἰ., ΕΕΚΜ Ζ' (1968), σ. 101). Στό Φιλῶτι σώζεται, σέ ἄριστη
 κατάσταση, τό ἀξιόλογο σπιτί τοῦ δωρητῆ μέ τήν ἐπιγραφή *μαστορομανόλης Καλαθρός 1800*.

47. Ἰ. Α. Ὁρλάνδος, Ὀνόματα ζωγράφων καί ἀφιερωτῶν ἐπί εἰκόνων τοῦ Πατριαρχείου
 Ἰεροσολύμων, ΕΕΒΣ ΚΣΤ' (1956), σ. 354-355.

48. Πιομπίνος, ὀ.π., σ. 406.

τες: α) τίς πέντε κυρίες εικόνες στο τέμπλο τῆς Παναγίας Τήνου (1824), β) μία ἀχρονολόγητη (Στέφανος Θεοτόκου) στό ναό Ἁγίου Ἐλευθερίου Χώρας Τήνου, γ) στό ναό Παναγίας Μοναστηρακίου Ἀθηνῶν (Παναγία ἢ Μυρτιδιώτισσα, 1816), δ) στό καθολικό τῆς μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Ἀιλιώτισσας Ἄνω Βαθέως Σάμου (Μέγας Ἀρχιερεύς, Θεοτόκος, Πρόδρομος, ἅγιοι, 1819), καί ε) στό ναῦδροιο τῆς οἰκίας Συριώτη στήν «Ἀπλωταριά» τῆς πόλεως Χίου (Ἅγιο Μανδῆλιο, 1821). Ζωγράφος ἦταν καί ὁ γιός τοῦ Χατζῆ-Λαμπρινοῦ Δημήτριος, πού ὑπογράφει τό 1832 μιά ἀδημοσίευτη εἰκόνα στόν Ταξιάρχη Βολισσοῦ Χίου⁴⁹.

Λειμβαῖος Πέτρος

Ἔργο του ὑπάρχει στό ναό τῆς Παναγίας «Ἀκαδημιώτισσας» Τραγαίας. Λαϊκότροπη εἰκόνα τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου μέ πολλές φθορές στή ζωγραφική ἐπιφάνεια καί τό ξύλο (διάστ. 0,88×0,47 μ.). Ἡ ἐπιγραφή εἶναι δυσανάγνωστη.

ΕΠΟΙ 1822
 Χειρ Πέτρου Οἰκ[ον]όμου Λειμβαίου / ὁ ἐκ τῆς νίσου
 ὁ αὐτῆς ν.ε. Γεωργίου

[εποι [...] 1822 / Χειρ Πέτρου Οἰκ[ον]όμου Λειμβαίου / ὁ ἐκ τῆς νίσου] Σε[ρ]ίφου⁵⁰.

Ἀδημοσίευτη.

Πολυχρόνιος

Πρώιμο⁵¹ ἔργο του, μέ χρονολογία 1776, βρίσκεται στήν κατοχή τοῦ ἰδιοκτήτη τοῦ πύργου Ἀκαδήμων ἱατροῦ κ. Ἰ. Παπαδάκη, τοῦ ὁποῦ προγόνοι εἶχαν ἔλθει στή Νάξο ἀπό τήν Κρήτη κατά τή διάρκεια τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821. Διαστάσεις (χωρίς τό ξυλόγλυπτο πλαίσιο τό ὁποῖο φέρεται) 0,31×0,24 μ. Πάνω «ἡ Ἁγία Τριάς εἶς Θεός τῶν ὄλων», δορυφοροῦ-

49. Μέ τό ὄνομα Λαμπρινός ὑπογράφεται καί ὁ ζωγράφος μιᾶς εἰκόνας στή Λίνδο τῆς Ρόδου (P. Lozacono, *Pittura parietali bizantine rodiote*, *Atti dello VIII congresso internazionale di Studi Bizantini*, II, Roma 1953, σ. 180), ἐνώ σέ τρεῖς εἰκόνες τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Ἄνω Βαθέως Σάμου (χρονολ. 1748) διαβάζουμε τά ὀνόματα τῶν Χίων καλλιτεχνῶν Λαμπρινοῦ καί Γιωργάκη.

50. Στόν ἴδιο ζωγράφο ἀνήκει καί εἰκόνα τοῦ Παντοκράτορος (χρονολ. 1825) στό τέμπλο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Χώρας Σερίφου (N. Δρανδάκης, *ΑΔ 19* (1964): Χρονικά, σ. 430).

51. Τά ἔργα του τοποθετοῦνται στό διάστημα μεταξύ 1775 καί 1810. Τή δουλειά του συνεχίζει ὁ γιός του Μιχαῆλ (Πιομπίνος, ὀ.π., σ. 257). Ἐνα λαϊκότροπο ἔργο του, τοῦ 1848, βρίσκεται στήν Ἁγία Εἰρήνη Ἴου (Δρανδάκης, ὀ.π., σ. 422).

μενη από έξαπτέρυγα και πολύμομα, στέφει τή γονυπετή επί νεφῶν Θεοτόκου που περιστοιχίζεται από επίσης γονυπετείς ἀγγέλους. Ἡ δυτικῆς προέλευσης αὐτὴ παράσταση συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ ἀρχαῖζουσα ἔμμετρη ἐπιγραφή⁵², στήν ὁποία ἀναφέρονται καί τὰ ὀνόματά δύο σιναιτῶν (;) κληρικῶν.

Αἴγλη τριφαῆς κ(αι) φύτλη ἐνιαῖα / φαύτος (=ἀφαύτως;) φνέντες ὡς πτόρθοι (=κλώνοι) κ(αι) ευο ΠΝ / ἀλόχου κούρας λιταῖσι κ(αι) ἀνάσης: ξην / Μελετίω Γρουπάρη σῶ Ανθίμω / τῶ διακόνω Συφναίω / χείης ρῶσιν.

Αἴγλη τριφαῆς κ(αι) φύτλη ἐνιαῖα
 Φανός φνέντες ὡς πτόρθοι κ(αι) ευο ΠΝ
 ἀλόχου κούρας λιταῖσι κ(αι) ἀνάσης: ξην
 Μελετίω Γρουπάρη σῶ Ανθίμω

Ἡ εἰκόνη ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς
 ΧΥΗΕ ΡΩ ΣΙΝ

Χαμηλά τοποθετοῦνται ἐνθρονοὶ ὁ ἅγιος Μελέτιος καί ἡ ἅγια Αἰκατερίνα πού φορεῖ μανδύα διακοσμημένο μέ λεπτοχρυσοκονδυλένιους βλαστούς, ἐνῶ ἐνδιάμεσα εἰκονίζεται «τό μοναστήριον τοῦ Σινᾶ ὄρους» καί ὁ Μωυσῆς ὡς πεξοπόρος (Εἰκ. 7). Ἐκτός ἀπὸ τό καθολικό καί τὰ κελιά διακρίνεται δεξιά ἡμικυκλικό τεῖχος πού προστάτευε τήν πύλη τῆς μονῆς, ἐνῶ στή βόρεια πλευρά τοποθετεῖται ὀρθογώνιο παράθυρο, ἀπὸ τό ὁποῖο ἕνας μοναχός κρεμά καλάθι μέ τροφίμα γιά τούς βεδουῖνους (ἕνας ἀπὸ αὐτούς φαίνεται νά ἀπειλεῖ τό μοναχό μέ εἶδος πυροβόλου ὄπλου). Πιθανότατα ὁ Πολυχρόνιος εἶχε ὑπόψη του ἀπεικονίσεις τῆς μονῆς σέ ξυλογραφίες τοῦ ἱερομονάχου Νικοδήμου Ρόκκου (τέλη 17ου αἰ.)⁵³, ὅπου καί διακρίνονται παρόμοιες λεπτομέρειες. Ἄς σημειωθεῖ πάντως ὅτι ὁ ζωγράφος, πού ἦταν μαθητής ἑνός ἀπὸ τούς Καστροφύλακες, δούλεψε στή μονή τοῦ Σινᾶ, καθώς ἐπίσης στά Ἱεροσόλυμα⁵⁴, τήν Κύπρο, τό Λίβανο καί τή Συρία⁵⁵.

Χαμηλά διαβάζεται ἡ ἐπιγραφή:

ΧΕΙΡ ΠΟΥ ΝΧΡΟΝΙΟΥ ΕΚ ΚΡΗΤΗΣ . α . ψ . ο . σ' .

Χεῖρ Πολυχρονίου τοῦ ἐκ Κρήτης, α.ψ.ο.σ'. (=1776).

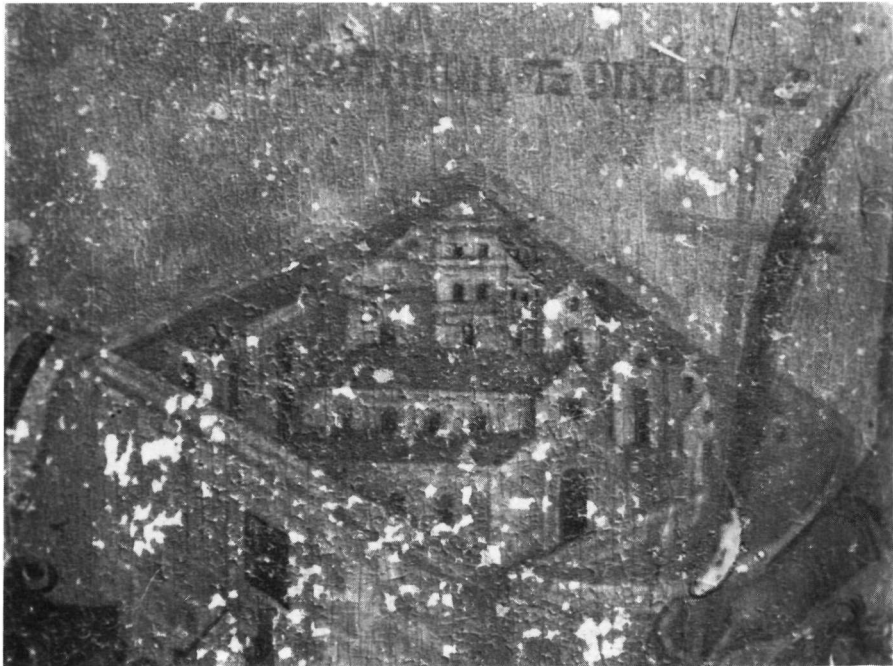
Ἄδημοσίευτη.

52. Πρόκειται γιά δωδεκασύλλαβους στίχους μέ προσπάθεια νά ἀποδοθοῦν προσωδιακά.

53. Σχετικά μέ τήν ἀπεικόνιση τῆς μονῆς Σινᾶ βλ. Μ. Χατζηδάκης, Μιά εἰκόνη ἀφιερωμένη στό Σινᾶ, Ἀφιέρωμα εἰς μνήμην Κ. Ἀμάντου, Ἀθήναι 1940, σ. 351-364. G. Galavaris, A Bread Stamp from Sinai and its Relatives, JÖB 27 (1978), σ. 329-342. Ντ. Παπαστράτου, Ὁ Σιναιτῆς Χατζηκυριάκης ἐκ Χώρας Βουρλά (γράμματα - ξυλογραφίες, 1688-1709), Ἀθήναι 1981 (κυρίως σ. 181, 185, 187).

54. Ὁρλάνδος (Ὁνόματα ζωγράφων), σ. 352 (χρονολ. 1810).

55. Βλ. Χατζηδάκης, ΙστΕΕ ΙΑ', σ. 259. Ἐνα ἀκόμα ἄγνωστο ἔργο του (ὁ ἅγιος Ἐλευθερίος μέ πολλές μικρές σκηνές) δρῖσκειται στό τέμπλο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἐλευθερίου Χώρας Τήνου: χεῖρ ἰστόρηται Κρητὸς Πολυχρονίου, αψιθ' (=1799).

Εικ. 7. Πολυχρόνιος Κρής: Μοναστήριον του Σινά Όρους (λεπτομέρεια εικόνας του 1776).

Πρωτονοτάριος Δρυμαλίας

Νάξιος ζωγράφος, του οποίου τό όνομα παραμένει άγνωστο. Τά ύπογραφήμενα έργα καλύπτουν χρονική περίοδο 63 έτών (1741-1804). Δέν είναι έξακριβωμένο αν πρόκειται για ένα ή δύο πρόσωπα ή ειδικότερα αν ύπάρχει σχέση με τον Ίωάννη ιερέα Ναυπλιώτη «Πρωτονοτάριο Δρυμαλίας» που ύπογράφεται σε ιδιόχειρο έγγραφο του 1788⁵⁶. Η κακή κατάσταση των περισσότερων έργων τής τελευταίας περιόδου (1796-1804) δέν επιτρέπει προς τό παρόν ασφαλείς συγκρίσεις. Πρόκειται πάντως για τέχνη μέ συντηρητικό και εκλαϊκευμένο πολλές φορές χαρακτήρα. Καλύτερης ποιότητας είναι τά παλιότερα έργα. Μέχρι τώρα έχουν έπισημανθει τρεις εικόνες μέ τήν ύπογραφή του (στόν Άγιο Γεώργιο στά Όρια Λιβαδίων⁵⁷, στόν

56. Κεφαλληνιάδης, Τό μοναστήρι του Άγίου Έλευθερίου, σ. 95 και 97. Δέ γνωρίζω έν τοιαύτη περιπτώσει αν ύπάρχει σχέση μέ τον ιερέα Ίωάννη Άναπλιώτη που ύπογράφει τό 1733 μιά εικόνα στόν Άγιο Άθανάσιο Έξαμπέλων Σίφνου (Ν. Δρανδάκης, ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 421).

57. Κεφαλληνιάδης, ό.π., σ. 66.

Ταξιάρχη Σαγκρίου⁵⁸ και στην Παναγία Ἀρχατοῦ⁵⁹). Παρακάτω προστίθενται ἑπτὰ ἀκόμα ἄγνωστα ἔργα τοῦ Πρωτονοταρίου ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Νάξο⁶⁰.

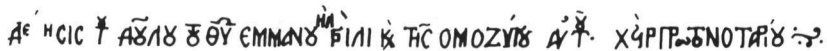
α) Ὑπαπαντὴ τοῦ Χριστοῦ. Βρίσκεται στὴ σειρά τοῦ δωδεκαόρτου τοῦ τέμπλου τῆς μονῆς Σταυροῦ Σαγκρίου. Σύνθεση αὐστηρὰ παραδοσιακὴ. Οἱ μορφές, σέ τυπικὴ στάση, εἰκονίζονται μπροστὰ σέ κουδούκλιο καὶ σέ συμβατικά ἀρχιτεκτονήματα. Ἐκτέλεση προσεγγμένη (Εἰκ. 8).

ἄψμα' (=1741) / Χεῖρ Πρωτονοταρίου Δρημαλεί(ας) / Δ(έησι)ς τ(οῦ) δ(οῦ)λλ(ου) τ(οῦ) Θ(εο)ῦ Γλιμάκι Προφίτι⁶¹.

Ἀδημοσίευτη.

β) Ἐγερση τοῦ Λαζάρου. Βρίσκεται στὴν ἴδια σειρά δωδεκαόρτου μέ τὴν προηγούμενη. Ὁ ζωγράφος ἀποδίδει καὶ ἐδῶ μέ σταθερότητα ἓνα αὐστηρὰ παραδοσιακὸ πρότυπο. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ, στοὺς ἄξονες δύο ἀπότομων βράχων, ζυγίζονται οἱ μορφές τοῦ Χριστοῦ, τῶν μαθητῶν καὶ τοῦ Λαζάρου· στό μεταξύ κενό προβάλλουν οἱ Ἰουδαῖοι μπροστὰ στὴν πύλη τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἡ εἰκόνα (διαστ. 0,38×0,26 μ.) εἶναι ἀχρονολόγητη· θά πρέπει νά θεωρηθεῖ σύγχρονη μέ τὴν Ὑπαπαντὴ (1741), μέ τὴν ὁποία ἔχει τούς ἴδιους χαρακτήρες καὶ χρωματικούς τόνους.

Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θ(εο)ῦ Ἐμμανουήλ Γρίλι⁶² κ(αι) τῆς ὁμοζύγου αὐτοῦ. Χεῖρ Πρωτονοταρίου (Δρημαλίας).

Ἀδημοσίευτη.

γ) Ἀρχάγγελος Μιχαήλ. Εἰκονίζεται δλόσωμος ὡς ξιφηφόρος ψυχογάλτης στὴν πόρτα τῆς πρόθεσης τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Δαμαριώνα (διαστ.

⁵⁸. Ὁ.π., σ. 66.

⁵⁹. Γ. Δημητροκάλλης, Ὁ ναός τῆς Παναγίας Ἀρχατοῦ Νάξου, Α' Συμπόσιο Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης, Περιλήψεις ἀνακρινώσεων, Ἀθήνα 1981, σ. 16.

⁶⁰. Δέν περιλαμβάνονται ὡς ἐκ τούτου ἐδῶ οἱ ἀδημοσίευτες ἐνυπόγραφες εἰκόνες τῆς Θεοσκεπαστῆς στὸν ἐνοριακὸ ναὸ Κοιματικῆς καὶ τῆς ἁγίας Ἄνας στὸ ναὸ τῆς Παναγίας τοῦ Χριστοῦ Χώρας Νάξου.

⁶¹. Γιά τό δωρητὴ βλ. ὑποσημ. 38.

⁶². Τὸ ἐπώνυμο συναντᾶται στὴν κεντρικὴ Νάξο μέχρι σήμερα.

Εικ. 8. Πρωτονοτάριος Δουμαλίας: 'Η Ύλαπanti (1741). Μονή Σταυρού Σαγκρίου.

1,85×0,55 μ.). Στη θέση του ποδοπατημένου νεκρού τοποθετείται ένας σκοτεινόχρωμος άγριος διάβολος. Η κίνηση του Μιχαήλ συναντάται και σε άλλους ναούς της περιοχής. Η ζωγραφική επιφάνεια έχει πολλές φθορές και επικαλύψεις.

1746.
185
7/4
1746.
Χ' 48
αβωλ
νοταρ
δρυμ
λιας

1796 / [...] / [...] / [...] / Χειρ / Πρωτο/νοταρ[ίου] / Δρυμ[α]λίας.
Αδημοσίευτη.

δ) Απόστολοι Πέτρος και Παῦλος. Εικονίζονται δλόσωμοι και συγκλίνοντες, πάνω στά δύο φύλλα του θημόθυρου του Αγίου Γεωργίου Δαμαριώνα (διαστ. 1,06×0,68 μ.). Πρόκειται για άδέξια και έντελως εκλαϊκευμένη επανάληψη παραδοσιακού προτύπου. Η ζωγραφική επιφάνεια έχει πολλές φθορές. Αν και δέ διακρίνεται χρονολογία, τό έργο θά πρέπει νά θεωρηθεί μάλλον σύγχρονο μέ τόν αρχάγγελο Μιχαήλ τής πόρτας τής πρόθεσης, πού είδαμε προηγουμένως.

1746.
Χ' 48 ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΧ ΑΡΥΣΜΑΤΙΜΩ
7418 5 ΦΙΥΧ ΓΡΥΠΗ

Χ[ειρ] Πρωτονο/[τ]α[ρ]ίου. Δέ[η]σ[ις] του δούλου του Θε(ο)υ / Στ[ε]φ[ά]νου Γρύλη.

Αδημοσίευτη.

ε) Θεοτόκος Οδηγήτρια. Η εικόνα ανήκει στη δαμαριωνίτικη οικογένεια Κοκκίνη (διαστ. 0,55×0,42 μ.). Κάτω από έντονα μαυρισμένη επιφάνεια διακρίνεται η Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα, στον πιό αύστηρό τύπο τής Οδηγήτριας, στραμμένη όπως και ο Χριστός προς τόν προσκυνητή. Στίς επάνω γωνίες δύο σεβίζοντες άγγελοι. Σύνθεση παραδοσιακή μέ ακριβή περιγράμματα.

1798 ΛΕΗΛΙ Χ
Χ' ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΧ ΑΡΥΣΜΑΤΙΜΩ

1798 Δέσι[ς τ]οῦ [δούλου τοῦ Θεοῦ...] / Χεί[ρ] Π<η>ρωτονοταρίου Δρυμαλία[ς].

ἸΑδημοσίευτη.

στ) Χριστός «ἡ Ἄμπελος». Εἰκόνα (διαστ. 0,62×0,48 μ.) στό βυζαντινό ναό Ἁγίων Ἀποστόλων Μετοχίου Τραγαίας. Χαμηλά, στό κέντρο, εἰκονίζεται μετωπικός ὁ Χριστός στόν τύπο τοῦ Παντοκράτορος, καθισμένος στή ρίζα τῆς ἀμπέλου· εὐλογεῖ μέ τά δυό χέρια ἐνώ στά γόνατά του στηρίζεται ἀνοιχτό εὐαγγέλιο. Ἀνάμεσα στούς βλαστούς, σέ μικρότερη κλίμακα, στηθάρια τῶν ἀποστόλων. Στήν κορυφή προβάλλει μέσα ἀπό νέφωση ὁ Θεός Πατέρας. Εἰκόνα μέτριας ποιότητας, μέ ἔντονα περιγράμματα καί ἐκλαϊκωμένους χαρακτήρες, πού συνδέονται μέ τό δημόθυρο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Δαμαριώνα. Φθορές μεγάλες τραυματίζουν τή ζωγραφική ἐπιφάνεια.

· ΧΟΙ ΛΗΓΕ ΤΟ ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ

[1]801 Χείρ Πρωτονοτ[αρίου] (Δρυμαλίας).

ἸΑδημοσίευτη.

ζ) Εὐαγγελισμός τῆς Θεοτόκου. Εἰκονίζεται σέ θωράκιο τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ Ταξιάρχου Σαγκρίου (ἀνήκει, ὅπως εἶπαμε, σέ κατεδαφισμένη μονή). Διαστάσεις 1,05×0,63 μ. Σύνθεση λιτή, βασικά παραδοσιακή, μέ σταθερή ἀλλά σκληρή σχεδίαση. Ἡ Θεοτόκος εἰκονίζεται ὄρθια, ὁ Γαβριήλ μέ συγκρατημένη κίνηση. Τό βάθος εἶναι γυμνό ἀπό ἀρχιτεκτονήματα. Τό ἴδιο ἀνθίδολο χρησιμοποιεῖται καί σέ ἀνυπόγραφο δημόθυρο τῆς Ἀπειράνθου πού, πιθανότατα, ἀνήκει στόν ἴδιο ζωγράφο.

αωδ' η' ΧΕΙΡ ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ ΔΡΥΜΑΛΙΑΣ
ΑΙΕΞΟΑΩ ΜΙΧΑΗΛ ΚΥΡΙΑΚΗ

αωδ' (=1804) Χείρ Π<η>ρωτονοταρίου Δρυμαλίας / Διεξόδω[ν] Μιχαήλ Σκουλουδάκη.

Κεφαλληνιάδης, ὁ.π., σ. 66 (ἡ χρονολογία διαβάζεται: «ανωτ.ο (1804)»).

η) Εὐαγγελισμός τῆς Θεοτόκου. Τμήμα εἰκόνας (λείπει τό δεξιό μέρος), πού βρίσκεται στήν ἀποθήκη τοῦ ἐνοριακοῦ ναοῦ Ἀπειράνθου (σωζ. διαστ. 0,67×0,34 μ.). Τό χρῶμα, ὅπως καί σέ πολλές εἰκόνες τῆς περιοχῆς, ἔχει τοποθετηθεῖ κατευθείαν στό ξύλο. Σύνθεση αὐστηρά παραδοσιακή, μέ μεγάλες φθορές στή ζωγραφική ἐπιφάνεια ἰδιαίτερα στήν περιοχὴ τῆς ὄρθιας Θεοτόκου, τῆς ὁποίας μόλις διαγράφεται τό πρόσθιο μέρος.

ΕΙ ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ

Είκ. 9. Γεώργιος Ρωμανός: Θεοτόκος Ὁδηγήτρια (1668). Ναός Ζωοδόχου Πηγῆς Χειμάρρου.

[Δέσις Ἀποστολίου ἰ[ερέ]ω[ς Ἀναγνώστη
[Χ]εῖ[ρ] Προτονοτ[αρίου Δρυμαλίας]⁶³.

Ἀδημοσίευτη.

Ρωμανός Γεώργιος

Λείψανα τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ἄγνωστου αὐτοῦ κρητικοῦ –κατά πάσα πιθανότητα– ζωγράφου διακρίνονται σέ εἰκόνα (διαστ. 0,68×0,42 μ.) πού βρίσκεται σήμερα στόν ἐνοριακό ναό Ζωοδόχου Πηγῆς Χειμάρρου (προέρχεται ἀπό παρεκκλήσιο). Εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα «ἡ Ἐλεούσα», στό συνηθισμένο γιά τή Νάξο τύπο τῆς Ὁδηγήτριας (βλ. παραπάνω, ὑποσημ. 40). Εἰκόνα παραδοσιακή, μέ ἀκριβές σχέδιο καί ἐπιμελημένη ἐκτέλεση (Εἰκ. 9). Στή ζωγραφική ἐπιφάνεια ὑπάρχουν πολλές φθορές καί ἐπικαλύψεις. Στά φωτεινά ἐπίπεδα των σαρκωμάτων διακρίνεται ἕνας χαρακτηριστικά ψυχρός τόνος. Ἡ ὑπογραφή χαμηλά, σέ λευκό βάθος, εἶναι μέ μεγάλα σχετικά γράμματα.

ΑΕΗΘΙΣ ΞΑΞΛΩΤΟΘΥΡΑΦΙΜΥΡΟΙ ΙΑΥΤΑΡΖΑΘΟΙΕΛΙΟ
ΧΡΤΡ' Η ΡΩΜΑΝ

Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Σεραφίμ ἱερομ[ο]νάχου Βαρβατόπουλου / Χεῖρ Γε[ωργίου Ρωμανοῦ ἀχ]ξῆ' (=1668).

Δωρητής εἶναι ὁ κτήτορας τῆς μονῆς Ἀγίου Ἐλευθερίου Σαγκρίου, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται καί σέ ἄλλη εἰκόνα τῆς περιοχῆς μέ χρονολογία 1690⁶⁴.

Τήν ὑπογραφή Ρωμανοῦ τοῦ Κρητός (6' μισό τοῦ 17ου αἰ.) ἔφερε ὁ περίφημος πίνακας τῆς ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου πού καταστράφηκε στή Ζάκυνθο στούς σεισμούς τοῦ 1953⁶⁵. Στή συλλογή Λοβέρδου καί στό Βυζαντινό Μουσεῖο Ἀθηνῶν ὑπάρχουν τρεῖς εἰκόνες μέ τήν ὑπογραφή Ρωμανοῦ (Τρεῖς Ἱεράρχες, 16ου⁶⁶ αἰ., Χριστός ἡ Ἄμπελος, 17ου αἰ.⁶⁷, τρεῖς δλόσωμοι ἅγιοι, 17ου αἰ.⁶⁸) καί μία (Θεοτόκος ἐνθρονος, Βρεφοκρατούσα)

63. Ἡ ἐπιγραφή συμπληρώνεται ἀπό στοιχεῖα πρόχειρης ἐνοριακῆς καταγραφῆς τοῦ ἔτους 1955.

64. Δρανδάκης, ὁ.π., σ. 429.

65. Δ. Σισιλιάνος, Ἑλληνες ἀγιογράφοι μετὰ τήν Ἄλωσιν, 1935, σ. 187-189. Φωτογραφία βλ. Α. Procoriou, La peinture religieuse dans les îles Ioniennes pendant le XVIIIe siècle, MCMXXXIX, πίν. 4. Ἡ ὑπογραφή θεωρήθηκε πλαστή (Μ. Χατζηδάκης, Μεταβυζαντινές τοιχογραφίες στη Ζάκυνθο, Ζυγός 6 (1956) σ. 16-18).

66. Σισιλιάνος, ὁ.π., σ. 189-190.

67. Ἄ. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός, Μουσείον Λοβέρδου, Ἀθήναι 1946, σ. 63, ἀριθ. 443.

68. Ἀριθ. Β.Μ. 2759, Τ. 1679.

του Στυλιανού ιερέως Ρωμανού (1607)⁶⁹. Δέ νομίζω όμως ότι ο ζωγράφος της Νάξου έχει σχέση με αυτά τα έργα⁷⁰.
 Ἀδημοσίευτη.

Ἀθήνα Φεβρουάριος 1985

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΥΛ. ΜΑΣΤΟΡΟΠΟΥΛΟΣ

RÉSUMÉ

SIGNATURES DE PEINTRES SUR DES ICONES DE NAXOS CENTRALE

La signature du peintre est conservée sur 35 parmi les icônes de la période post-byzantine, enregistrées à Naxos centrale. Les plus anciennes et plus importantes (2e moitié du 17e siècle) ont été créées par des artistes Crétois (Victor, Parthenios Vlastos, Georges Romanos) dont quelques-uns ont dû passer à Naxos en réfugiés de la guerre Turco-Vénitienne. Au cours du 18e siècle, comme la création artistique est inexistante en Crète ce sont les peintres autochtones qui y dominent (Nicolaos Ispanos surnommé "Skevofylax", Nicolaos Ispanos, "Protonotarios Drymalias") et qui ont comme modèle les icônes crétoises dont le principal caractéristique est l'austerité. L'art qu'on y trouve a un caractère provincial et conservateur. Un peu plus tard on voit de nouveau apparaître des peintres crétois (G. Valvis, Emmanuel Papadakis et d'autres encore).

G. MASTOROPOULOS

69. Σισιλιάνος, δ.π., σ. 190. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός, δ.π., σ. 53, ἀριθ. 340.

70. Τό επώνυμο Ρωμανός σρναντάται μέχρι σήμερα στή Νάξο. Σέ έγγραφο τοῦ 1657 ἀναφέρεται «ἡ Κυριακή τοῦ Ρωμανοῦ» (Ἄ. Κατσουρός, δ.π. (ὑποσημ. 46), σ. 252). Σέ έγγραφο τοῦ 1804 ἀναφέρεται ὁ ἐφημέριος Λευκῶν Πάρου Κωνσταντῖνος Ρωμανός (Ν. Ἀλιπράντης, Ἐθνικά ὀνόματα στήν Πάρο. Ἀνάπτυο ἀπό τά Ὄνόματα, Ἐπετ. Ἑλλην. Ὄνοματολ. Ἐταιρεία 8 (1983), σ. 57).